

DOI 10.15407/sociology2020.03.051
УДК 316.334.2:316.42

ТЕТЯНА ПЕТРУШИНА,

доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук, завідувач відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

TETIANA PETRUSHYNA,

Doctor of Sciences in Sociology, Candidate of Sciences in Economics, Head of the Department of Economic Sociology, Institute of Sociology, NAS of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

*tanya.petrushina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3750-9604>*

АНАТОЛІЙ АРСЕЄНКО,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

ANATOLII ARSEIENKO,

Candidate of Sciences in History, Leading Research Fellow at the Department of Economic Sociology, Institute of Sociology, NAS of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

*anatoliy.arseenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3137-6487>*

Соціологічний вимір економічної глобалізації: світові тренди та українські реалії

Виходячи з ідеї відомого французького соціолога П. Бурдьє, що “правда” завжди виступає об’єктом боротьби і в соціальному світі, і в соціологічному, який прагне створити істинне наукове уявлення про реальні соціальні процеси та явища в глобальному світі для його зміни на краще, ми як фахівці в галузі економічної соціології, вважали своїм обов’язком неупереджено й об’єктивно проаналізувати сьогоденний стан українського суспільства в соціально-економічній царині заради пошуку дієвих шляхів роз-

Цитування: Петрушина, Т., Арсеєнко, А. (2020). Соціологічний вимір економічної глобалізації: світові тренди та українські реалії. Перша частина. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 51–79.

в'язання його найгостріших проблем. Метою статті є, по-перше, чітке висвітлення у різноголосому й мультипарадигмальному дискурсі щодо глобалізації її соціально-економічної сутності, по-друге, подання свого розуміння соціологічного виміру економічної глобалізації (ЕГ) і, по-третє, детальний і конкретний аналіз головних соціальних змін в Україні, що відбулися за умов ЕГ упродовж останніх 30 років. У своїй розвідці автори виходили з кількох принципових концептуальних ідей: 1) усвідомлення глобалізації як складного суперечливого інтеграційного процесу, який має як об'єктивний, так і суб'єктивний вимір; 2) розуміння сучасної глобалізації як утвердження глобального капіталізму перш за все через планетарну експансію ТНК західних провідних держав на чолі з США; 3) визнання позитивних і негативних аспектів глобалізації та розрізнення країн як тих, що виграють, і тих, що програють внаслідок ЕГ залежно від рівня їхнього розвитку і місця в системі міжнародного поділу праці; 4) усвідомлення переважно негативних впливів ЕГ на економічне життя українського суспільства за умов нинішньої моделі господарювання.

Щоб дати читачеві максимально повне й цілісне, а не фрагментарне уявлення про процеси, що відбуваються в сучасній Україні, і визначити глобальний контекст соціальних змін у нашому суспільстві, автори представляють результати свого дослідження у вигляді двох взаємопов'язаних частин. У першій частині, розкриваючи теоретико-концептуальний соціологічний вимір ЕГ, автори аналізують її соціально-економічну сутність, об'єктивно-суб'єктивний характер, позитивні і негативні наслідки тощо. В межах розгляду емпіричного соціологічного виміру — зосереджуються на можливостях соціології щодо вимірювання різноманітних проявів як самого процесу ЕГ, так і його соціальних наслідків, зокрема на підставі сприйняття громадянами характеру і результатів ЕГ, використання різноманітних індексів ЕГ тощо. У другій частині розвідки автори безпосередньо розкривають соціальні зміни, що відбулися в українському суспільстві за умов ЕГ (за часів капіталізації національної економіки). На підставі вивчення вагомого обсягу вітчизняної й зарубіжної літератури та джерел автори вперше в українській економічній соціології аналізують динаміку головних макроекономічних і соціологічних показників життя українського суспільства майже за 30 років дрейфу на узбіччя глобального капіталістичного світу.

Не претендуючи на всеосяжне розкриття порушених складних проблем, ми щиро прагнули зробити свій внесок у соціологічне осмислення як ЕГ, так і соціально-економічного життя України після переходу її на шлях капіталістичного розвитку.

Перша частина.

Теоретичний та емпіричний виміри економічної глобалізації

Хронологічно коріння сучасної хвилі глобалізації, що розпочалася під кінець ХХ століття, сягає далекого минулого, на відстань, що обчислюється багатьма сторіччями й навіть тисячоліттями. Більшість соціологів та економістів все ж ведуть відлік глобалізації з періоду становлення капіталістичного способу виробництва. Однак у глобалістиці — новій міждис-

циплінарній галузі наукових досліджень, спрямованій на виявлення сутності, причин, трендів, викликів і наслідків нинішніх планетарних процесів, досі немає однозначної відповіді на питання: “Що таке глобалізація?” Визнання цього важливого факту міститься на сторінках книги німецького соціолога У. Бека з такою ж назвою [Бек, 2001: с. 40] та в багатьох інших соціологічних творах з цієї тематики. Так, автор монографії “Сучасна економічна соціологія: Глобалізація, виробництво, нерівність” Ф. Тонкіс пише: “Глобалізація є найбільш поширеним і найменш визначеним концептом в сучасному соціальному аналізі” [Tonkiss, 2006: р. IX]. Тому поглиблення наукового розуміння сутності глобалізації взагалі та ЕГ (як її визначальної форми) зокрема залишається актуальним завданням сучасного суспільствознавства.

З цією метою треба, перш за все, дати визначення, що таке соціологічний вимір ЕГ. Останній, на нашу думку, передбачає два рівні — теоретичний/концептуальний та емпіричний¹. Перший означає наукове осмислення та розуміння сутності ЕГ як соціального феномену, другий — вимірювання різноманітних проявів як самого процесу ЕГ, так і його соціальних наслідків через аналіз відповідної статистики, експертних оцінок, а також сприйняття глобалізаційних процесів з боку людей та їхнього ставлення до цих процесів, про що соціологи можуть дізнатися завдяки своєму особливому інструментарію — соціологічним опитуванням.

У такому розумінні соціологічний вимір близький до поняття соціологічного підходу, тобто наукової рефлексії багатогранної соціальної реальності з позицій соціології, що має свої особливі предмети і методи дослідження, які відрізняють соціологічні науки від інших соціальних наук, зокрема економічних. Якщо соціологічний підхід означає примат соціальності, тобто фокусування на соціальному при дослідженні будь-якого явища чи процесу, то специфіка ЕГ як соціального феномену сучасного економічного життя потребує його аналізу передусім в межах економічної соціології як фундаментальної галузевої соціологічної науки. Оскільки економіко-соціологічний підхід зберігає характеристики загальносоціологічного підходу, можна чітко диференціювати економічний та (економіко-)соціологічний підходи до розуміння процесів та явищ в економічній сфері. У разі конкретно-економічного підходу аналізується рух матеріальних ресурсів, речей, продуктів праці, людей, причому під кутом зору їхньої загальної форми, загальних елементів виробництва, без акценту на їхній соціально-економічній сутності та соціальних наслідках. У разі економіко-соціологічного підходу

¹ Ми трактуємо поняття “вимір” не лише у вузькому значенні “того, що піддається вимірюванню” або ж як показник чогось [Сучасний тлумачний словник, 2009: с. 117], а у більш повному його розумінні, що охоплює кілька смислових контекстів і відповідає радше англійському слову “dimension” або ж російському “измерение”. Тлумачний словник англійської мови трактує “dimension” у чотирьох значеннях: 1) як особливий аспект чогось (політичний, економічний вимір); 2) як протяжність і розмір якоїсь ситуації або проблеми; 3) як вимірювання розміру (довжини, ширини, висоти) та пропорцій певного об’єкта; 4) для опису концептів в науці та математиці [Collins Cobuild English Dictionary, 1997: р. 459–460].

економічні явища та процеси розглядаються у взаємозв'язку із соціальними суб'єктами, які вступають у відповідні соціально-економічні відносини, а також з їхніми соціальними передумовами та наслідками (що визначає близькість економічної соціології та політичної економії — економічної теорії, яка вивчає виробничі відносини). Важливою особливістю економіко-соціологічного підходу є і його системно-інтегративний характер та активне застосування соціокультурного та інституціонального підходів для всебічного, комплексного аналізу досліджуваних явищ. Тому соціологічний вимір ЕІ передбачає аналіз її соціально-економічної сутності, транснаціонально-класового характеру, змістових аспектів та проявів, а також соціальних суб'єктів/агентів глобалізаційних процесів, соціальних наслідків, трендів та перспектив. Особливістю ж аналізу з позицій економічної соціології є її міждисциплінарний характер з відповідною інтеграцією економічних та соціологічних підходів, що значно розширює і збагачує можливості емпіричного вимірювання.

Теоретико-концептуальні виміри ЕІ

У сучасній соціологічній науці налічується близько тисячі визначень глобалізації, що здебільшого залежать від авторського світогляду та підходу до вимірювання відповідних параметрів. Наприклад, в університетському підручнику “Глобальна соціологія” стверджується, що “глобалізацію найкраще розуміти як низку взаємно підсилювальних трансформацій, які відбуваються більш-менш одночасно і жодна з яких неunikнено не є більш значущою, ніж інші” [Cohen, 2000: р. 24]. З іншого боку, в монографії американського соціолога Р. Шафера “Розуміння глобалізації” зазначається: “Більшість аналітиків використовують термін “глобалізація” для опису росту та розширення інвестицій, торгівлі, виробництва, впровадження нових технологій, а також поширення демократії в усьому світі” [Schaeffer, 2003: р. 1]. Перелік сучасних різночитань з цього питання можна продовжити. Але жодне з наявних визначень глобалізації не вносить нічого принципово нового порівняно з тим, як її трактовано в “Маніфесті Комуністичної партії”.

Характеризуючи сутність глобалізації ще в середині ХІХ століття, К. Маркс і Ф. Енгельс підкреслювали: “Потреба в дедалі збільшуваному збуті продуктів жене буржуазію по всій земній кулі. Скрізь мусить вона вкоренитися, скрізь закріпитися, скрізь встановити зв'язки” [Маркс, 1979: с. 59]. І далі: “Вона під страхом загибелі змушує всі нації прийняти буржуазний спосіб виробництва, змушує їх заводити у себе так звану цивілізацію, тобто ставати буржуа. Словом, вона створює собі світ за своїм образом і подобою” [там же: с. 61]. У цьому короткому фрагменті з “Маніфесту” було гранично чітко передбачено і ясно сформульовано причини, завдання, способи та наслідки становлення глобального капіталізму. Не випадково британський соціолог Е. Гобсбаум назвав його “класичним політичним текстом”, який “може багато розповісти про світ, що стоїть на порозі ХХІ століття” [Хобсбаум, 2013: с. 13]. У наш час глобалізація в працях західних дослідників, як неомарксистів, так і немарксистів, все частіше ототожнюється з імперіалізмом. Наприклад, американський дослідник В. Нестер у книзі

“Глобалізація, багатство і влада у XXI столітті” наголошує: “Глобалізація стала головним концептом для розуміння життя у XXI столітті. Але те, що всім народам відомо як глобалізація, в дійсності, безумовно, є останньою стадією в розвитку глобальної економіки, що з’явилася в результаті західного імперіалізму та меркантилізму понад п’ять століть тому” [Nester, 2010: р. 243].

Відзначаючи колосальний науковий внесок Маркса і Енгельса в сучасну глобалістику, російські соціологи В.І. Добреньков та А.Б. Рахманов зробили правильний і досить сміливий висновок: “Глобалізація як специфічний предмет дослідження ще раз показує евристичну потужність марксизму. Тільки спираючись на марксизм, ми можемо зрозуміти глобалізацію цілком глибоко і всебічно. При цьому, зрозуміло, необхідно враховувати досягнення і найцікавіших немарксистських напрямів світової соціологічної думки” [Добреньков, 2014: с. 11]. На думку цих авторів, сутність глобалізації “в найкоротшому визначенні полягає в тому, що це об’єктивний, природно-історичний процес становлення єдиного людства, об’єднання людського суспільства у всесвітньому масштабі, інтеграції країн і народів в єдине загальнопланетарне ціле” [Добреньков, 2014 : с. 7].

Глобалізація є як об’єктивним, так і суб’єктивним процесом. На це звертають особливу увагу науковці-альтерглобалісти, що виступають на відміну від антиглобалістів не проти глобалізації взагалі, а за альтернативну глобалізацію, що відповідає інтересам всіх людей, а не верхівкам ієрархій. У доповіді Міжнародного форуму з питань глобалізації під назвою “Альтернативи економічної глобалізації. (Кращий світ можливий)” зазначається: “Сучасна глобалізація не є виявом еволюції. Вона спроектована і створена людьми з певною метою: забезпечити перевагу економічних, тобто корпоративних, цінностей над усіма іншими цінностями та агресивно інсталювати й кодифікувати ці цінності у світовому масштабі” [Cavanagh, 2004: р. 33]. На їхню думку, місце і час народження сучасної глобалізації пов’язані з м. Бреттон Вудс, штат Нью-Гемпшир (США), де у липні 1944 року було ухвалено рішення про заснування Світового банку (СБ) та Міжнародного валютного фонду (МВФ) і покладено початок доларизації капіталістичного світу.

Після війни глобалізація по-американськи стала важливою складовою прагнення США до встановлення “американського світу” (“Pax Americana”). Головним бар’єром на шляху досягнення цієї мети були країни соціалізму на чолі з СРСР. Глобалізація по-американськи могла утвердитися у формі “агресивної, імперіалістичної капіталізації всієї світової спільноти” [Владимиров, 2010: с. 34] тільки внаслідок руйнування світової соціалістичної системи. У роки холодної війни на “підрив соціалізму зсередини” американським імперіалізмом були кинуті мільярди доларів, що сприяло усуненню альтернативної моделі соціалістичної глобалізації з політичної карти світу. Це перетворило США на єдину наддержаву й призвело до засилля глобалізації по-американськи, розширення соціальної поляризації, посилення американського диктату, насадження неолібералізму, неоколоніалізму та транснаціонального глобалізму (“глобальної фабрики”) під егідою США у планетарному масштабі (див.: [Vockman, 2015: р. 109–128]). Однак перебування США в статусі єдиної наддержави тривало недовго. Як ззна-

чає шведський соціолог Й. Терборн, з 2010 року “глобалізація виглядає, радше, не як розширення американського капіталізму, а як його обмеження, викликане перш за все зростанням Китаю та Індії” [Терборн, 2015: с. 83]. Проте зміщення економічного і політичного центру ваги глобалізації в бік Азії, Сходу та Півдня аж ніяк не означає припинення боротьби США за збереження свого глобального лідерства засобами військово-політичного насильства.

Глобалізація сучасного світу охоплює різні сфери суспільного життя і здійснюється в межах економічного, політичного, соціального, військового та культурного її вимірів, проте головна роль, за всієї важливості кожного з них, належить глобалізації економіки. Найбільш важливими проявами ЕГ є взаємозв’язки ринків, фінансів, товарів і послуг, створені, першою чергою, транснаціональними корпораціями (ТНК) [Корецький, 2017: с. 34]. Британський економсоціолог Тонкіс вважає: “Концепт глобалізації є дискусійним, але в простих термінах він спирається на ідею, що економічні відносини та активності дедалі більше діють в транснаціональному масштабі. Економічна глобалізація описує процеси інтегрування далеких і різних просторів через економічні обміни, виробничі системи, комунікаційні потоки й товарні ланцюжки” [Tonkiss, 2006: р. 4].

Економічна глобалізація означає зростання інтеграції кругообігу товарів, виробництва, зображень, інформації та грошей понад національними кордонами. Концепція економічної глобалізації припускає, що сучасні мережі транснаціональної циркуляції є більш екстенсивними у просторі, більш інтенсивними за обсягом і більш пришвидшеними в часі, ніж попередні моделі транскордонного обміну. ЕГ характеризується не тільки високим рівнем торгівлі, а й зростанням рівня прямих іноземних інвестицій та аутсорсингу, а також комплексним зв’язком фінансових трансакцій у просторі. Географія ЕГ відрізняється значною нерівномірністю, тому що процеси глобальної інтеграції супроводжуються виробництвом певних способів виключення. Головними гравцями на полі ЕГ в другій половині ХХ століття були США, Західна Європа та Японія, які панували у світовій торгівлі та інвестуванні впродовж цього періоду. Водночас великі частини земної кулі (головно в Африці, Південній Америці, Південній і Центральній Азії) залишалися маргіналами на ігровому полі ЕГ. Під кінець ХХ століття баланс економічних сил в цьому аспекті був порушений внаслідок підвищення глобального статусу низки економік, що швидко зростали, насамперед Китаю та Індії [Tonkiss, 2012: р. 604].

У сучасній економічній соціології ЕГ іноді справедливо ототожнюють з корпоративною або неоліберальною глобалізацією і схарактеризовують за такими основними рисами [Cavanagh, 2004: р. 34]:

- Стимулювання гіперзростання і необмежена експлуатація зовнішніх ресурсів і нових ринків з метою забезпечення паливом.
- Приватизація і коммодифікація суспільних послуг.
- Глобальна культурна й економічна гомогенізація та інтенсивне просування консьюмеризму.

- Інтеграція національних економік і проведення конверсії (перехід промислових підприємств з виробництва однієї продукції на виробництво якісно нової продукції).
- Корпоративне дерегулювання і необмежений рух капіталу через кордони.
- Драматичне посилення корпоративної концентрації.
- Демонтаж суспільної охорони здоров'я, чинних соціальних і енвайроментальних програм.
- Заміщення традиційних органів влади демократичних націй-держав і локальних громад глобальними корпоративними бюрократами.

З огляду на транснаціональний характер глобалізації у ХХ столітті та зацікавленість у ній ТНК глобалізація економічної сфери стала предметом особливої турботи капіталістичної держави як політичного механізму диктатури монополій у США. Бо капіталістична держава виражає інтереси американських корпоративних гігантів, які є головними драйверами глобалізації в інтересах провідних капіталістичних держав. ТНК теж не залишаються в боргу перед державними керманічами США та інших країн глобальної Півночі, оскільки, як відзначає співробітник “Центру досліджень глобалізації” М. Таліано: “Транснаціональні корпорації нав'язують неоліберальний диктат, що доводить до зубожіння людей, а також “Вашингтонський консенсус” вдома і за кордоном. Приватизаційні програми розоряють населення в межах країни внаслідок скорочення соціальної сфери. Рівний доступ до охорони здоров'я і навчання припиняє своє існування. Промислова база переноситься в залежні маріонеткові держави, де прав людини та трудових прав майже зовсім не існує” [Taliano: 2020]. Незважаючи на проголошене невтручання держави в економіку в рамках неолібералізму, що діє під гаслом “вільного підприємництва” (“нехай роблять, що хочуть”), наразі всю політичну міць США кинуто на підтримку ТНК. З цією метою американський істеблішмент широко використовує завчасно створені у військовий і повоєнний час і контрольовані ним міжнародні установи. У цьому контексті російський економіст М. Делягін відзначає: “США забезпечують свої інтереси шляхом домінування в ключових міжнародних організаціях: у військово-політичному плані це НАТО, в економічному — МВФ і Світовий банк, а також СОТ” [Делягін, 2019: с. 535].

Куди веде домінування США в МВФ, переконливо демонструють наслідки Реформації народного господарства в країнах “третього” світу і з “перехідною економікою” під проводом Фонду. Останній замість виконання своїх статутних обов'язків щодо надання допомоги занепокоєним державам у справі валютної стабілізації перебрав на себе функції структурної перебудови шляхом дифузії “вільних ринків” у згаданих країнах. На підставі аналізу понад 8500 сторінок нещодавно розсекречених документів з архівів МВФ і міністерства фінансів США, а також низки інтерв'ю з ключовими офіційними посадовими особами американські соціологи О. Кентикеленіс і С. Баб довели, що МВФ: 1) ігнорував чинні процедури зміни свого статуту і самовільно видозмінив оперативні норми МВФ [Kentikelenis, 2019: р. 1723]; 2) присвоїв собі право диктувати умови проведення реформ у “но-

вих ринкових країнах”, що дає привід розглядати його реформаторські зусилля як нелегітимні й такі, що діють всупереч мандатові МВФ [там же: р. 1724]. “Дифузія неолібералізму в усьому світі шляхом проведення реформ під мандатом МВФ не була прямим результатом ідеальних зрушень або технократичного завзяття, вона була результатом цілеспрямованої акції Сполучених Штатів та їхніх потужних союзників з переналаднання головного інституту глобального правління” [там же: р. 1750], — підкреслюють названі автори. Таким чином, МВФ став одним з головних драйверів нелегітимної глобалізації по-американськи.

Неоліберальні економічні експерименти в річищі безперспективного “наздоганяльного розвитку” важким тягарем лягли на плечі трудового народу в країнах, що розвиваються, і призвели до фантастичного збагачення сильних світу цього в західних розвинених країнах. У результаті глобалізації по-американськи багаті в країнах багаті Півночі стали ще багатшими, а бідні в країнах бідного Півдня — ще біднішими. На даний час близько 20% населення світу, які проживають у країнах “золотого мільярда” планети, контролюють 85% світового багатства, а решта 15% багатства припадають на частку 80% знедолених мешканців Землі, які проживають переважно у країнах “третього” світу [Nester, 2010: р. 148].

Відповідаючи на запитання, чому бідні в бідних країнах залишаються бідними, американський дослідник В. Нестер так описує причини цього явища в умовах ЕГ: “Майже всі країни третього світу є колишніми колоніями, що не досягли справжньої незалежності, а просто отримали більш витончену, але не менш ефективну форму експлуатації, яка називається “неоколоніалізмом”. Платації, шахти й заводи, спочатку створені імперськими властями, часто залишаються в іноземних руках і, незважаючи ні на що, залишаються економічними анклавом або островами в межах колишніх колоній. Незначне, якщо це має місце, багатство з їхньої продукції перетікає вниз корінному населенню. Ті країни, які більшою мірою використовують свої орні землі для вирощування однієї або небагатьох товарних культур на експорт, часто закінчують імпортуванням здебільшого продовольства. Бідні країни залежать від ринків, фінансів, технологій, управлінської експертизи та зброї багатих країн. Країни ядра використовують цю “залежність”, стискаючи їх у лещатах економічного та політичного поневолення. Мультинаціональні корпорації (МНК) корумпують місцеві еліти через поділ прибутків з лідерами бізнесу в якості інвесторів і хабарі державним посадовим особам. Як наслідок місцеві еліти зраджують власні народи, продаючи свої країни і засвоюючи цінності та спосіб життя західників. Вони частіше відправляють свої гроші та дітей в надійні прихистки за кордоном, ніж залишають їх вдома. Підсумком цього є “розвиток недорозвиненості”, в якому МНК виконують ті самі функції в управлінні цими країнами, які раніше виконували старі колоніальні уряди” [Nester, 2010: р. 149].

Тотальний наступ держав і монополій у світі капіталу на життєві інтереси та права трудового народу ведеться під прикриттям безлічі пропагандистських міфів, що створюють гламурний імідж ринкового фундаменталізму і капіталістичного глобалізму. З цією метою апологети сучасної фази глобалізації порівнюють її зі Світовим океаном, бурхливі хвилі якого

рано чи пізно мають прибити всі човни світової економіки — і великі, і малі — до заповітного берега загального процвітання і щастя. Інтенсивне насадження глобалізаторської міфології в середовищі майбутніх потенційних жертв ЕГ зіграло далеко не останню роль у неоколонізації країн “третього світу” і з “перехідною економікою”.

Багато з названих міфів досі активно використовуються для “промивання мізків” на всіх континентах планети. Це покликано розвіяти сумніви людей у тому, що глобалізація втілює не тільки Добро, але й Зло, що вона несе вигоди одним і негаразди — іншим і розділяє людей планети Земля за майновим принципом на тих, хто виграв, і тих, хто програв внаслідок утвердження глобального капіталізму і в багатих, і в бідних країнах, що призводить до безпрецедентної нерівності в усьому світі й загрожує йому непередбачуваними наслідками в осяжному майбутньому. — Аж до революційних потрясінь на ґрунті протестів проти соціально-економічної диференціації. Першим кроком в цьому напрямку став масовий американський демократичний рух “99 відсотків проти 1 відсотка” під девізом “Захопи Вол-Стрит!”. На тлі бурхливих протестів проти різкої диференціації населення у світі капіталу дедалі більше дослідників сучасності доходять висновку, що головним досягненням нової хвилі глобалізації є розширення нерівності. “Дискурс ринкового лібералізму і політик лібералізації та приватизації зробив внесок у формування нової еліти — нової плутократії, що купує впливи в політичних та інтелектуальних процесах, котрі підривають демократичний процес” [Mullard, 2004: р. XIV], — підкреслюється в монографії британського дослідника М. Маларда “Політика глобалізації та поляризації”. Все це ставить на порядок денний як пріоритетне завдання соціологічної науки викриття антинаукових глобалізаторських міфологем, об’єктивний аналіз плюсів і мінусів ЕГ, яка має здійснюватися в інтересах усіх суб’єктів світової спільноти, а не тільки сильних світу цього.

На думку сербської дослідниці С. Тросич, економічна інтеграція в межах глобалізації є теоретичним концептом вільного руху товарів, послуг, праці та капіталу в світі без кордонів. Насправді вона неминуче справляє як позитивні, так і негативні впливи на її учасників. Порівняння позитивних і негативних наслідків ЕГ дає змогу проникнути в сутність цього складного і суперечливого процесу [Trosic, 2016: р. 109–110]:

Позитивними наслідками економічної глобалізації є:

- Збільшення торгівлі між державами.
- Поширення технологій.
- Полегшення і пришвидшення перевезень людей і товарів.
- Збільшення ліквідності капіталу.
- Посилення взаємозалежності між країнами та народами.
- Збільшення гнучкості корпорацій, що розширює їхні операції за кордоном.
- Надання споживачам ширшого вибору продукції за більш конкурентними цінами.

- Розширення здатності компаній забезпечувати інвестиції для виробництва товарів та надання послуг за максимально конкурентними цінами.
- Отримання компаніями доступу до більш широких ринків для продажу своїх товарів і послуг.
- Розширення можливостей компаній у використанні ресурсів в різних країнах з метою більш ефективного виробництва товарів і послуг за нижчими цінами.
- Значне розширення інвестиційних можливостей компаній.
- Зниження витрат завдяки анулюванню прикордонних мит і платежів.
- Генерування більш високих зайнятості й доходів.

Негативними наслідками ЕГ є:

- Порушення національного та індивідуального суверенітету такими міжнародними організаціями, як СОТ, СБ, МВФ тощо.
- Запровадження консьюмеризму як способу життя, що орієнтований на матеріальні цінності, тобто на споживання як шлях до процвітання.
- Забруднення і завдання шкоди навколишньому середовищу.
- Зростання безробіття і зниження гарантій зайнятості.
- Розширення прірви між багатими і бідними.
- Посилення конкуренції між компаніями, що ставить в не вигідне становище менші компанії, які не мають достатніх ресурсів для конкурсування на глобальному рівні.
- Можливість для розвинених країн протидіяти розвитку слаборозвинених країн.
- Можливість поширення економічних спадів і криз з однієї країни на всю решту.

Серйозними перешкодами на шляху слаборозвинених країн до більшшої економічної інтеграції у межах ЕГ є також обмеження на пересування малокваліфікованої робочої сили та визнання “права на інтелектуальну власність”, що обмежує потік знань, ідей і технологій. У результаті названих протекціоністських обмежень вигоди глобалізації розподіляються несправедливо в рамках асиметричної структури, яка сприяє багатим і могутнім і ставить у несприятливе становище бідних і слабких [Trosic, 2016: p. 111].

Аналізуючи соціальні наслідки сучасних глобальних змін, Добренєков зазначає, що глобалізація — це, з одного боку, процес закономірної й невідмінної інтеграції людства, який супроводжується зростанням якості та рівня життя населення, пришвидшенням економічного і політичного розвитку країн, активізацією обміну технологічними, науковими та культурними здобутками між різними країнами та народами. З іншого боку, в умовах економічного і військово-політичного панування Заходу глобалізація набула прозахідної ліберальної форми й обертається поглибленням прірви між багатим та розвиненим Заходом і відсталим незахідним світом. Вона супроводжується жорстким диктатом США та їхніх союзників, уніфікацією на-

ціонально-культурної самобутності народів, руйнуванням їхньої духовної ідентичності, знищенням національної державності, деморалізацією, цинізмом, культом споживання, стандартизацією та духовним спустошенням мешканців Землі [Добреньков, 2018: с. 34].

Підсумки ЕГ на рубежі двох століть переконливо довели, що обіцянки поліпшити соціально-економічне становище трудового народу у світі капіталу за рахунок зростання “економічного пирога” і “перетікання багатства зверху вниз” не мають нічого спільного з реальністю. Бо рух багатства в усьому світі здійснюється якраз у зворотному напрямку, в результаті чого багаті багатіють, а бідні бідніють. За прикладами далеко ходити не треба. Напередодні нового, 2020 року американське інформаційне агентство “Bloomberg” повідомило світ про те, що у 2019-му багатство 500 найбагатших людей у світі збільшилося на 25% (на 1,2 трлн дол.), а сукупна вартість їхнього майна за врахуванням зобов’язань досягла 5,9 трлн дол. У найбагатшій країні капіталістичного світу — США — найбагатші 0,1% населення зараз контролюють більшу частку національного “економічного пирога”, ніж у будь-коли від 1929 року. Абсолютними лідерами в гонитві за прибутком і багатством у США стали Марк Цукерберг (“Facebook Inc.”), який розбагатів 2019 року на 27,3 млрд дол., і Біл Гейтс (“Microsoft Corp.”), який розбагатів того самого року на 22,7 млрд дол. Загалом же 172 американські мільярдери додали до своїх незліченних багатств 500 млрд дол. [Metcalf, 2019].

На тлі нестримного зростання багатства “грошових мішків” Америки її народові доводиться дедалі тугіше затягувати паски, а десяткам мільйонів знедолених голодувати під егідою Статуї Свободи. Коли Р. Рейган прийшов до влади в США в 1980 році, у країні одна особа з кожних 50-ти залежала від отримання продовольчих талонів. Починаючи з 1977 року їх розподіляють безкоштовно майже серед усіх, на кого поширюються соціальні програми “Допомога сім’ям з дітьми-утриманцями” і “Дотаткова допомога малозабезпеченим”. Талони можна обмінювати в магазинах тільки на продтовари. Сьогодні від отримання цих талонів залежить один з 4 американців. До президентства Рейгана в США налічувалося 10 млн людей, що голодують, сьогодні — понад 50 млн. Серед них 25% становлять діти, які щонаочі голодними відправляються спати. Близько чверті населення США не може купувати достатню кількість якісних продуктів харчування, необхідних для підтримання здоров’я. Багато студентів коледжів змушені копатися в сміттєвих бункерах в пошуках залишків їстівних продуктів. Від продовольчої допомоги в цитаделі капіталізму в наші дні залежать не тільки багато “працюючих бідних”, які отримують заробітну плату за межею бідності, а й 25% американських військовослужбовців [Romanoff, 2019].

За свідченням кандидата у президенти США від Демократичної партії, сенатора Б. Сандерса, сьогодні “мільйони американців живуть в бідності та вмирають, тому що вони не в змозі користуватися послугами охорони здоров’я”. У зв’язку з цим він закликав збільшити податки на багатство таким чином, щоб зменшити статки мільярдерів у США наполовину впродовж наступних 15 років [Johnson, 2019]. Але цей заклик залишився “волянням у пустелі” в країні, де, як зазначає колишній міністр праці США, професор Школи державної політики Каліфорнійського університету в Берклі Р. Райх, подат-

ки на заробітну плату 2018 року становили 7,8% у національному доході, а на корпорації — лише 0,9% [Reich, 2019b]. Наприкінці 2019 року адміністрація Трампа оголосила про скорочення видатків на продталони для сімей, що голодують, на 5 млрд дол. — незважаючи на те, що сьогодні типове американське домогосподарство є біднішим, ніж було до початку глобальної фінансової кризи 2007-го [Reich, 2019a], що є наслідком несправедливого розподілу ВВП США між різними соціальними класами. За оцінками 2007 року, наведеними у “Всесвітній книзі фактів” ЦРУ, напередодні згаданої рецесії на частку вищих 10% домогосподарств у США припадало 30% доходів, на частку нижчих 10% — 2% [CIA, 2019]. В цьому контексті говорити про зменшення соціально-економічної поляризації в США внаслідок обіцяного “перетікання багатства зверху вниз” не доводиться.

Історія економічних вчень свідчить, що коли та чи інша економічна теорія доводить ту чи іншу країну до банкрутства, на зміну їй впроваджується нова теорія, здатна вивести народне господарство з кризи. Наприклад, після “Великої депресії” 1929–1933 років, що створила реальну загрозу подальшому існуванню капіталістичного світу, на зміну лібералізму прийшли кейнсіанська ідеологія і практика, що торували шлях до “славного повоєнного тридцятиріччя” або “золотого віку капіталізму”. На відміну від кейнсіанства, неолібералізм з переходом до нього капіталістичного світу не став стартовим майданчиком для нового “золотого століття” ні для країн глобальної Півночі, ні для країн глобального Півдня. Навпаки, в період пострадянського тридцятиріччя неолібералізм відіграв головну роль у зануренні економік як розвинених країн, так і країн “третього світу” і з “перехідною економікою”, в тому числі нашої країни, на “економічне дно”. “Україна, — справедливо відзначає президент Української асоціації Римського клубу В. Галасюк, — може на власному досвіді показати світові, як нав’язана нам неоліберальна ідеологія, що проросла в економічну політику, призвела до масштабних руйнівних наслідків: деіндустріалізації, нерівності, бідності та міграції населення, а також надмірної боргової залежності держави та звання до паліативної макрофінансової допомоги” (цит. за: [Вайцекер, 2019: с. V]).

Сьогодні, як визнано в Доповіді Римському клубу, підготовленій 36 його членами до 50-річного ювілею клубу в 2018-му, “поточна криза є також кризою глобального капіталізму”. “Світ знову перебуває у критичному становищі ... Ми повинні взяти під сумнів легітимність ідеалів матеріалістичного егоїзму, який є найпотужнішою рушійною силою у світі” [там же, 2019: с. VIII]. Але попри всі попередження стосовно того, що “капіталізм у відомій нам формі, із зосередженням на максимізації короткострокової вигоди, веде нас у неправильному напрямку” [там же, 2019: с. IX–X], сучасні мировладці не збираються відмовлятися від неоліберальної парадигми, оскільки саме вона дозволила їм здійснити безпрецедентний перерозподіл доходів і багатства на свою користь за рахунок трудового народу. “Нові господарі життя” в усьому світі, в тому числі в Україні, говорячи словами Макса Вебера, збагачуються, щоб іти у владу, і йдуть у владу, щоб збагачуватись, — не турбуючись ні про подальшу долю країни, ні про перспективи виживання її населення. Тому подальше копіювання західного способу виробництва і

життя в надії на побудову нового “золотого віку капіталізму” виходить за межі здорового глузду і раніше чи пізніше заведе людство у глухий кут історії, а нашу країну приведе до колапсу. Це ставить на порядок денний усіх людей доброї волі пошук нової моделі ЕГ під гаслами сучасних альтерглобалістів: “Люди вищі за прибутки!” Інакше найближчим часом народонаселення Землі зіткнеться зі всесвітнім хаосом і соціальними потрясіннями з непередбачуваними наслідками.

Останні загрози стають дедалі імовірнішими у зв'язку з тим, що капіталістична економіка зазнала значної поразки у боротьбі з чумою ХХІ століття — коронавірусом COVID-19, який з кожним днем забирає все більше життів на всіх континентах планети. Найбільші втрати припадають на частку найбагатшої країни капіталістичного світу — США. Це свідчить про явну нездатність неоліберального фундаменталізму забезпечити право громадян на охорону здоров'я і життя. COVID-19 остаточно розвіяв міфи про переваги американської медицини. До речі, недавно у США вийшла друком книга “Смерть відчаю і майбутнє капіталізму”. Її автори — заслужений професор економіки Е. Кейс і лауреат Нобелівської премії з економіки А. Дитон, проаналізувавши різке зростання кількості “смертей відчаю” в США, включно із самогубствами, від передозування наркотиків та алкоголізму, серед білих американців середнього віку, дійшли висновку, що ключовими чинниками цього явища є корпоративна жадібність, нерівність у розподілі багатства та система охорони здоров'я, що стала “раковою пухлиною в серці економіки” [Case, 2020: p. 10].

Зіткнувшись із глобальною проблемою коронавірусу-19, США та їхні сателіти у Західній Європі, а також міжнародні організації забули про необхідність солідарних дій з метою її розв'язання у планетарному масштабі. Західні країни ігнорують заклики до об'єднання зусиль всіх держав і народів у боротьбі з цим небезпечним ворогом. Звернення країн периферійного капіталізму до країн Нового і Старого світу, а також до наднаціональних фінансово-економічних установ з проханням в нинішній критичній ситуації зменшити їм сплату непосильних зовнішніх боргів не зустрічають розуміння з боку СБ і МВФ. В наш час виплати більш ніж 60 країн світу своїм кредиторам перевершують їхні витрати на охорону здоров'я. Цілком зрозуміло, що в результаті боргового знекровлення більшість країн “третього” світу не мають змоги протистояти COVID-19 [Dearden, 2020]. Довідково: Гана витрачає майже в чотири рази більше коштів на обслуговування зовнішнього боргу, ніж на охорону здоров'я. Буркіна Фасо має лише 11 вентиляторів для легенів на 19 млн громадян. У Мозамбіку немає жодного відділення інтенсивної терапії. У Сьєрра-Леоні — тільки один лікар на 50 000 населення. На думку багатьох дослідників нинішньої системної кризи у світі капіталу, нездатність західної політичної еліти об'єднати зусилля народів у боротьбі з COVID-19 напередодні втягування світової економіки в чергову Велику Депресію свідчить про колапс капіталістичної глобалізації, початок деглобалізації сучасного світу і встановлення нового світового порядку.

Отже, з одного боку, ЕГ є природно-історичним, об'єктивним процесом, насамперед у сенсі міжнародного поділу праці, з іншого — ЕГ є суб'єктивним процесом формування глобальної капіталістичної економіки під егідою про-

відних західних держав, наднаціональних фінансово-економічних установ (перш за все СБ, МВФ та СОТ), транснаціональних корпорацій і банків. В наш час всі вони є головними драйверами сучасних планетарних процесів та агентами соціальних змін, які визначають форми й напрями глобалізації світової економічної сфери, а також кількісні та якісні параметри головних потоків глобальної економіки в межах країн “ядра”, напівпериферії та периферії в інтересах “сильних світу цього”. Останні мешкають в країнах “золотого мільярда” планети, вважаючи себе “центром” сучасної світ-системи, який ніби має природне право проводити політику “американізації” і “вестернізації” економіки в планетарному масштабі з метою забезпечення подальшого панування глобального неоліберального капіталізму в країнах, що розвиваються і з “перехідною економікою”. Це потребує адекватної відповіді останніх через розроблення та втілення в життя альтернативної парадигми суспільно-політичного і економічного розвитку в інтересах всіх держав і народів нинішньої світової цивілізації.

Емпіричний вимір ЕГ

Емпіричний вимір ЕГ безпосередньо пов’язаний із його концептуальним виміром, оскільки сам вибір індикаторів багато в чому залежить від теоретичної позиції дослідника щодо сутності глобалізаційних процесів і, звичайно, тих завдань, які він має виконати. Емпіричне вимірювання перебігу цих складних і суперечливих процесів і їхнього впливу на економіку та життєдіяльність різних соціальних класів/груп за умов глобального неоліберального капіталізму принципово важливе для ухвалення стратегічних рішень, розроблення внутрішньої та зовнішньої економічної політики, як і для багатьох інших видів аналізу сьогодення. Саме тому чимало науковців та аналітиків відповідних міжнародних організацій залучені до цієї непростой роботи. Як стверджують автори монографічного дослідження з питань вимірювання глобалізації, ці питання сьогодні є центральними і для академічного, і для бізнесового середовища, а також для ЗМІ та політичних кіл [Dreher, 2008: p. 25].

Оскільки ЕГ характеризує нові явища та процеси на глобальному і національному рівнях насамперед в економіці, головний масив індикаторів, що їх вимірюють, стосується економічної статистики. При цьому, на думку багатьох дослідників, не так просто виокремити суто економіко-глобалізаційні показники й чітко диференціювати їх від загальних макроекономічних індикаторів, таких як, наприклад, зростання ВВП чи експорту/імпорту товарів і послуг. Ми вважаємо, що це й не потрібно робити. Необхідно чітко розуміти сутність ЕГ і притаманні їй ознаки (економічна зв’язаність і взаємозалежність між різними регіонами та країнами, глобальні виробничі ланцюжки, мобільність капіталу та робочої сили, зростання чисельності й ролі ТНК/ТНБ, вільна торгівля, послаблення ролі профспілок і посилення трендів нестабільності й нерівності у сфері праці тощо), щоб відстежувати зміни відповідних показників для аналізу динаміки глобальних процесів. Ця динаміка ключових макроекономічних показників віддзеркалює зміни в економіці саме за умов ЕГ, тобто “оцифровує” її вплив на економічне життя

країн і світу. Адже ЕҐ — це не просто важливий сучасний соціальний феномен чи процес, яким неможливо знехтувати, це невіддільний реальний стан нинішнього економічного буття. І тому динаміка показників економічної та соціальної статистики як національного, так і світового рівня за часів ЕҐ (відлік яких для України та інших країн пострадянського простору розпочався від 1991 року) схарактеризовує за окремими параметрами зміни в економіці та суспільстві, що відбулися під впливом залучення до глобального капіталістичного простору. Те саме стосується і динаміки соціологічних показників. Тому моніторинг статистичних і соціологічних даних є водночас інструментом вимірювання як самого процесу ЕҐ, так і його соціальних та економічних наслідків, тобто впливу на життя країн і людей.

Загалом можна виокремити чотири різновиди емпіричного соціологічного вимірювання ЕҐ:

- 1) визначення сутності та ключових ознак ЕҐ (через опитування експертів, що досліджують питання глобалізації);
- 2) вивчення сприйняття громадянами окремих країн (зокрема, України) та світу характеру і наслідків ЕҐ (через національні й міжнародні соціологічні опитування, наприклад опитування Євробарометра або Міжнародної конфедерації профспілок);
- 3) соціологічні показники соціальних змін упродовж доби ЕҐ за даними соціологічних моніторингів (це — опосередковані показники ЕҐ, індикатори соціальних наслідків ЕҐ);
- 4) різноманітні індекси ЕҐ, розроблені як окремими дослідниками, так і групами аналітиків міжнародних організацій безпосередньо для вимірювання процесів глобалізації.

Експертні соціологічні опитування дозволяють за необхідності оцінити поширеність тих чи інших концептуальних трактовок ЕҐ, виявити дискусійні питання, окреслити проблеми, породжені глобалізацією та можливі шляхи їх розв'язання. Особливим різновидом емпіричного вимірювання і важливим джерелом інформації для аналізу сутності та ключових ознак ЕҐ є також контент-аналіз відповідних наукових текстів.

Спинімося детальніше на даних масових опитувань, безпосередньо націлених на з'ясування громадської думки щодо глобалізації. У 2008 році в межах спеціального проекту Євробарометра (wave 69.2) було опитано 30 170 громадян 31 країни та територій (27 членів ЄС, троє країн-кандидатів і турецько-кіпріотська спільнота), які представляють більш як 453 млн жителів Європи, стосовно їхнього сприйняття глобалізації, її економічних, соціальних і культурних наслідків, впливу на бізнес, а також ролі ЄС у розв'язанні проблем, пов'язаних із глобалізацією [Eurobarometer, 2008].

На думку більшості опитаних, глобалізація потребує узагальнення правил на світовому рівні (64%), означає збільшення іноземних інвестицій у їхню країну (57%) і надає можливості для економічного зростання (56%). Проте стільки ж респондентів (56%) визнають і те, що вона збільшує соціальну нерівність. Загалом думки європейців щодо глобалізації розділилися: одні сприймають її як можливість, інші — як загрозу і негативні впливи, що потребують контролю і врегулювання. Так, шестеро із десяти (63%) вважали, що від глобалізації виграють лише компанії, а не громадяни. Радше

негативно люди сприймають і вплив глобалізації на інфляційні процеси (тих, хто не згоден із заявою, що “глобалізація захищає нас від підвищення цін”, було майже втричі більше, ніж тих, хто поділяє цю думку — 61% проти 22%). Тобто глобалізація торгівлі не сприймається як така складова ЄГ, що здатна протистояти інфляції, яка відіграє ключову роль для життєвого благополуччя європейців. Більш позитивно жителі європейських країн ставляться до культурних наслідків глобалізації (на думку 62% респондентів, вона дає змогу людям бути більш відкритими до зовнішніх культур; водночас, на думку 39% респондентів, вона становить загрозу національній культурі). Було зафіксовано і вельми амбівалентне ставлення до розуміння інтересів головних геополітичних/геоекономічних сил глобалізації: 37% населення вважали, що ЄС та США мають однакові інтереси щодо глобалізації, 41% дотримувалися іншої думки. Досить амбівалентне, хоч і з деякою перевагою позитивного ставлення, у європейців сприйняття впливу глобалізації на питання миру і допомоги найбіднішим країнам (з думкою, що “глобалізація сприяє миру у світі” погодилися 44% опитаних, а 39% — ні; з твердженням, що “глобалізація допомагає розвиватися біднішим країнам” були згодні 48% респондентів, а 36% — ні). Більш детально ознайомитися з розподілом громадської думки з цих питань залежно від країни проживання, віку, освіти, характеру зайнятості громадян, їхніх політичних орієнтацій, обізнаності стосовно ЄС тощо можна на вищезазначеному сайті. Наприклад, чим молодші респонденти і чим вищий рівень їхньої освіченості (чим довше вони навчалися), тим частіше вони вбачали у глобалізації джерело економічного росту і підкреслювали позитивні аспекти глобалізації економіки. Серед обізнаних щодо ЄС респондентів набагато менше тих, кому було важко давати відповіді на запитання стосовно сутності і впливу глобалізації, якщо порівнювати з відповідями погано обізнаних у цьому стосунку респондентів, серед яких кількість відповідей “не знаю” стосовно питань глобалізації сягала майже половини (44–46%).

Показово, що на запитання “Коли ви чуєте слово “глобалізація”, що спадає спочатку на думку?” четверо із десяти респондентів (41%) відповіли: “переїзд деяких компаній до країн, де робоча сила дешевша” (у попередніх опитуваннях Євробарометра у 2007-му і 2005 роках таку відповідь обрали дещо менше респондентів — 35% і 37% відповідно). Суттєво менші частки населення ідентифікують глобалізацію з можливостями відкриття нових торгових майданчиків для національних компаній або з іноземними інвестиціями або ж з посиленням конкуренції для національних компаній (відповідно 16%, 16% і 13%).

Цікаві думки зібрано і щодо таких тематичних блоків опитування, як “глобалізація і компанії” та “ЄС і глобалізація”. Поряд з усвідомленням певних позитивних результатів від ЄГ європейці вважають, що вона загрожує зайнятості та національним компаніям (43%). Водночас частка тих, хто сприймає її як хорошу можливість для компаній завдяки відкриттю нових ринків збуту, сягає 39%. Суттєві розбіжності в цих оцінках спостерігаються не тільки між країнами, а й між різними соціально-демографічними групами населення.

На думку семи із десяти європейців (72%), компанії переїжджають переважно для збільшення прибутку. Менш як п'ята частина громадян Євросоюзу (17%) вважають, що у компаній просто немає іншого вибору, якщо вони хочуть уникнути закриття. Це ще раз підтверджує поширену в масовій свідомості європейців думку, що від глобалізації виграють лише великі компанії, а не громадяни.

На тлі загальної амбівалентності свідомості європейських громадян і щодо глобалізації, і щодо ролі ЄС опитування виявило, що 44% європейських громадян вважають, що ЄС допомагає захищати їх від негативних результатів глобалізації (35% з цим не згодні), а кожен другий (48%) респондент згоден, що ЄС допомагає громадянам Європи збільшувати вигоди від позитивних результатів (31% з цим не згодні). І хоча громадяни європейських країн досить песимістичні щодо стану їхніх національних економік і не збігаються у своєму сприйнятті глобалізації, здається, вони переконані, що економіку ЄС загалом можна оцінити досить добре в зіставленні з рештою світу і вона є навіть більш динамічною, ніж американська економіка.

Україна, на жаль, ніколи не була залучена до проєктів Євробарометра з жодних питань, у тому числі з глобалізаційної тематики. Проте науковці Інституту соціології НАН України практично паралельно з аналітиками цього міжнародного дослідницького проєкту підготували свій інструментарій і проаналізували у 2006 і 2007 роках в межах щорічного соціологічного моніторингу українського суспільства стан масової свідомості громадян щодо розуміння і сприйняття глобалізації [Арсеєнко, 2011]. Українські соціологи добре усвідомлювали, що значна частка респондентів взагалі не знайома з глобалізаційною тематикою і навіть ознайомленим певною мірою з цими питаннями буде непросто визначити її сутність, наслідки та своє ставлення до процесів, що відбуваються. Для отримання достовірної інформації науковці за допомоги спеціальних запитань-фільтрів виокремлювали групи найбільш компетентних у цих питаннях громадян (таких виявилось 37% у 2006 році ($N = 1800$) і 40% у 2007-му ($N = 1800$), зокрема лише 4% добре обізнаних). Більш обізнаними були користувачі інтернету, ті, хто володіє англійською мовою, має вищу освіту, містяни, молодь і люди середнього віку.

Серед найбільш компетентних у питаннях глобалізації респондентів, за даними 2006 року, четверо з десяти розуміли її як неоліберальний проєкт ("підпорядкування інтересам США та економічно могутніх країн Заходу всіх інших країн світу" – 28%, "посилення ролі ТНК і наднаціональних організацій, які претендують на управління світом" – 10%, "вища стадія розвитку капіталізму – імперіалізм" – 3%), а більш ніж третина (36%) – як "різке посилення економічних, політичних, соціальних і культурних зв'язків між країнами світу". У 2007 році вісім з десяти (81%) найбільш компетентних у питаннях глобалізації респондентів вважали глобалізацію керованим процесом, тобто таким, на який певні рушійні сили (країни, міжнародні організації, суспільні рухи) можуть/здатні впливати у своїх інтересах. При виборі найбільш впливових стосовно глобалізаційних процесів трьох рушійних сил респонденти обрали ЄС (44%), США (35%) і тріаду СБ–МВФ–СОТ (28%).

Проте довіряли цим суб'єктам/учасникам глобалізації як таким, що впливають на неї в інтересах всього світового співтовариства, значно менше опитаних громадян (35%, 6% і 16%, відповідно). Загалом, на думку кожного другого "протоексперта" (53%), глобалізація призводить до перерозподілу багатства і доходів на користь багатих, а найбільші вигоди від глобалізації отримують насамперед фінансові ринки (36%), ТНК (35%) і США (32%). Стосовно міжнародної торгівлі як одного з проявів ЕГ майже семеро з десяти компетентних у питаннях глобалізації респондентів (67%) відповіли, що найбільшу вигоду від її розширення отримують розвинені капіталістичні країни, й тільки кожний десятий (12%) такими бенефіціарами назвав колишні соціалістичні країни, що стали на шлях розвитку ринкової економіки.

На думку обізнаних з глобалізаційної тематики респондентів, найбільш позитивний вплив глобалізація має на культурні обміни з іншими країнами (39%), економічне зростання (31%) і науково-технічний прогрес (31%). Найбільш негативно вона впливає на нерівність між багатими і бідними (34%) та навколишнє середовище (25%). У цьому плані оцінки українських громадян близькі до сприйняття позитивних і негативних наслідків глобалізації європейцями.

Безумовний інтерес становлять і відповіді наших співгромадян стосовно того, в яких сферах життя українського суспільства найбільш помітні прояви глобалізації, в якій сфері Україна може найбільш успішно конкурувати з іншими країнами світу або наскільки вигідним для респондента та його сім'ї буде посилення соціально-економічного впливу глобалізації на Україну [Арсенко, 2011: с. 149, 152, 159] тощо. На думку пересічних громадян, Україна у 2007-му була не готова до входження у глобальну економіку/глобальний соціально-економічний простір (так вважали 79% "протоекспертів"; 8%, тобто в десять разів менше респондентів мали протилежну думку). Цьому заважали, по-перше, політична нестабільність у країні (56%) і корумпованість політичних лідерів та топ-представників бізнесу (56% і 55% відповідно), по-друге, неконкурентоспроможність економіки та недостатній розвиток інфраструктури (транспорту, зв'язку) (39% і 33% відповідно), по-третє, науково-технічне відставання від розвинених країн (20%) та деякі інші причини. Як слушно зазначали автори розглядуваного дослідження, "імовірно, що респонденти під готовністю до глобалізації господарського життя України мають на увазі її гідне місце серед лідерів світової економіки, яке не може в даний час забезпечити їй низький рівень розвитку виробничих сил, розтрачений даремно за роки ринкових реформ економічний, науковий і соціальний потенціал" [Арсенко, 2011: с. 153]. Невипадково Україну, яка ще недавно належала до першої десятки найбільш промислово й науково розвинених країн Європи, вже через 16 років після відмови від соціалістичного устрою економіки та переходу на капіталістичні рейки господарювання кожний другий (52%) серед обізнаних у проблемах глобалізації респондентів оцінив у рамках сучасного світу не як розвинену й незалежну країну, а як країну, що розвивається.

Одним з останніх важливих міжнародних досліджень, безпосередньо присвячених оцінюванню наслідків ЕГ, стало глобальне опитування, проведене Міжнародною конфедерацією профспілок у 2017-му. Було опитано 15

728 респондентів, які представляють 3,9 млрд людей із 16 країн¹ або половину (53%) населення планети. Головний висновок цього масштабного проекту, зафіксований у назві резюме підготовленої за результатами опитування аналітичної доповіді “Globalization is Failing People” (“Люди програють від глобалізації”), звучить вельми красномовно [International, 2017]. За даними Global Poll 2017, люди стурбовані глобальною кризою у сфері зайнятості, впадають у відчай й відчувають безвихідь через рівень своєї заробітної плати, бояться змін клімату і кібер-атак, вважають національні уряди не здатними діяти в інтересах людей.

Більшість опитаного населення переживає через такі проблеми у своїх країнах, як “втрата людьми роботи” (73%), “зростання нерівності між 1% найбагатших людей і рештою населення” (74%), “слабкість/послаблення або навіть скасуванням трудового законодавства” (61%) тощо. Майже четверо з десяти респондентів зазначили, що за останні два роки вони особисто або хтось із членів їхньої сім’ї набули досвід безробіття або скорочення робочих годин. Думки людей щодо гідної роботи в майбутньому поділилися: 58% респондентів вважають, що наступне покоління знайде гідну роботу, 44% — що ні. За останні два роки тільки в кожного п’ятого (20%) доходи перевищували рівень видатків на життя й залишилися на цьому рівні у третини (35%). Водночас у сім’ях майже кожного другого респондента (45%) доходи відставали від реальних витрат на життя. При оцінюванні свого фінансового становища відповіді респондентів розділилися порівну: у половини фінансове становище незадовільне (9% респондентів не мають достатньо грошей для базових потреб, таких як житло, їжа та електроенергія) або напружене (40% ледь вистачає грошей для задоволення базових потреб), в іншій половини — задовільний (44% мають не лише достатньо грошей для задоволення базових потреб, а й роблять невеликі заощадження) і добрий (7% мають достатньо грошей для базових потреб і можуть суттєво заощаджувати). Слід наголосити, що восьмеро з десяти опитаних у світі (80%; від 42% у Данії до 97% у Росії та 98% у Бразилії) вважають, що мінімальна заробітна плата у їхній країні недостатня для гідного життя.

Восьмеро з десяти (79%; від 62% у Данії до 89% у Росії, 92% у Бразилії та 95% у Гватемалі) впевнені, що нинішня економічна система діє в інтересах багатих і тільки 20% вважають її справедливою для більшості людей². Тобто не існує жодної країни, де більшість населення сприймала би цю систему як справедливу для більшості людей. З такою позицією повністю узгоджуються й інші оцінки респондентів, на думку яких 1% найбагатших людей та інтереси корпорацій мають занадто великий вплив на глобальну економіку

¹ Опитуванням було охоплено населення Аргентини, Бельгії, Бразилії, Канади, Китаю, Данії, Франції, Німеччини, Гватемали, Індії, Японії, Росії, Південної Африки, Південної Кореї, Великої Британії, США.

² За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології 2019 року, семеро з десяти опитаних українських громадян вважають, що економічна система в нашій країні діє тільки в інтересах багатих (71%) і тільки кожний десятий (11%) — що в інтересах більшості населення (18% респондентів не знали, як відповісти на це запитання).

(70% і 61% відповідно), а трудящі (working people), як і національні уряди — недостатній (71% і 52% відповідно). Як висновок, 85% опитаних вважають, що для забезпечення економічного зростання і загального процвітання правила глобальної економіки мають бути переписані.

Завдяки соціологічним опитуванням науковці можуть досліджувати як безпосередні, наведені вище показники сприйняття масовою свідомістю глобалізаційних процесів, так і опосередковані індикатори, зокрема індикатори соціальних наслідків капіталістичної глобалізації. До динаміки конкретних соціологічних показників соціальних змін за період ЕГ в українському суспільстві ми повернемося в останньому підрозділі нашої статті.

Незважаючи на складність і багатогранність процесів глобалізації аналітики провідних міжнародних організацій і науковці, що займаються цими проблемами, розробляють відповідні показники й інтегральні індекси для можливості комплексної оцінки феномену глобалізації, відстежування динаміки глобалізаційних процесів та порівняння досягнутих рівнів глобалізованості окремих країн і регіонів. Серед таких інститутів слід зазначити насамперед ООН та її спеціалізовані установи (особливо Конференцію ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) та Міжнародну організацію праці (МОП)), СБ, МВФ, Організацію економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Євростат тощо. Зокрема, аналітиками ОЕСР у 2005 і 2010 роках підготовлено два довідники, які дають концептуальне бачення і методологічне забезпечення для збирання статистичної інформації та розроблення індикаторів ЕГ [OECD, 2005; Measuring Globalisation OECD, 2010]. Вони здебільшого охоплюють суто економічні показники, такі як прямі іноземні й портфельні інвестиції, торгівля, економічна активність підприємств МНК, інтернаціоналізація науки і міжнародна дифузія технологій, глобальні вартісні ланцюжки як нова форма глобалізації тощо. Разом з цим в аналітичних довідниках ОЕСР висвітлено питання, які належать до більш широкого соціального контексту — знаннєвого, інвайронментального тощо.

ЮНКТАД, виходячи зі значущості глобалізації для розвитку людства, запровадив спеціальний проект, у межах якого постійно публікує аналітичні доповіді “Розвиток і глобалізація: Факти і цифри”. У виданні 2016 року, присвяченому Цілям сталого розвитку (до 2030 року), схваленим Генеральною асамблеєю ООН у 2015 році, Генеральний секретар ЮНКТАД М. Кітуї підкреслив актуальність і необхідність всебічного підходу до аналізу, який має враховувати не лише економічні, а й соціальні, інституціональні та екологічні чинники розвитку [Development, 2016: p. iii].

Серед науковців, що розробляють індекси глобалізації, слід назвати насамперед таких, як А. Дреєр зі Швейцарського економічного інституту (KOF Swiss Economic Institute, Zurich), Н. Гастон з австралійського Університету Бонд (Bond University, Australia) та П. Мартенс з Маастрихтського університету (Maastricht University, Netherlands), які написали у співавторстві спеціальну монографію “Вимірювання глобалізації. Оцінка її наслідків” [Dreher, 2008]. Дослідженням вимірювання глобалізації також ак-

тивно займалися К.-М. Апостоайє з Румунії, Т. Андерсен та Т.Т. Герберсон з Бонського інституту досліджень праці, Б. Локвуд та М. Редоано з Центру досліджень глобалізації та регіоналізму, Дж. Рандольф з Центру досліджень світових ринків та інші західні дослідники.

На сьогоднішній день найбільш значущими інструментами вимірювання ступеня глобалізованості економіки є кілька індикаторів: КОФ індекс глобалізації (КОФ Swiss Economic Institute); АТК/ФР індекс глобалізації (з 2001 року щорічно публікується престижним журналом “Foreign Policy”); CSGR індекс глобалізації, розроблений Центром дослідження глобалізації та регіоналізму (CSGR); WMRC індекс глобалізації, запропонований у 2001 році Світовим ринковим дослідницьким центром (The World Market Research Centre); Маастрихтський індекс глобалізації MGI (автори — П. Мартенс та Д. Зивец, 2006). Всі зазначені індекси здебільшого зорієнтовані на економічний вимір глобалізації й розрізняються за низкою охоплених аспектів, кількістю базових показників, деякими методологічними й методичними підходами, а також кількістю країн, статистичні дані яких залучені до побудови індексу¹.

Група німецьких науковців із Бамберзького та Лейпцизького університетів, конструктивно осмислюючи багатовимірність глобалізації як феномену та концепту і творчо опрацювавши доробок своїх колег, застосували соціологічний підхід до вимірювання глобалізації. Соціологічний індекс глобалізації — GlobalIndex — охоплює економічні, соціотехнічні, культурні та політичні аспекти глобалізації й розширює відомі раніше індекси додатковими вимірами та індикаторами відповідно до соціологічного концепту глобалізації [Raab, 2008].

Оскільки об'єктом дослідження цієї статті є ЕГ, спинімося детальніше саме на індексі ЕГ, розробленому і розрахованому Швейцарським економічним інститутом в межах інтегрального КОФ індексу глобалізації — КОФГІ [КОФ Globalisation Index, s.a.]. Він розроблений на підставі індексів економічної, соціальної та політичної глобалізації (що мають однакові вагові коефіцієнти — 33,3. Індекс ЕГ складається із субіндексів торговельної та фінансової глобалізації, індекс соціальної глобалізації — із субіндексів міжперсональної, інформаційної та культурної глобалізації, індекс політичної глобалізації субіндексів не має. Кожен із зазначених індексів охоплює кілька відповідних змінних. Індекс глобалізації КОФ охоплює величезну базу даних з 1970 року до сьогодні (203 країни на 2017 рік). Дані індексу оновлюються щорічно й доступні для аналізу на вказаному вище сайті. Цей індекс було модифіковано двічі — у 2007 і 2018 роках. Остання, третя версія індексу відрізняється від версії 2007 року збільшенням кількості базових змінних (із 23 до 43, що дає змогу точніше виміряти глобалізацію згідно з

¹ Зокрема, індекс WMRC майже повністю сфокусований на економічному вимірі (90%) і дуже незначною мірою — на технологічному (5% — телефонний трафік і 5% — інтернет-трафік). Детальніше ознайомитися з методикою побудови цих та інших індексів глобалізації можна у відповідних публікаціях [Apostoaiae, 2011; Dreher, 2008; Gygli, 2019].

прийнятою концепцією¹), введенням в межах індексу ЕГ окремого індексу фінансової глобалізації, розрізненням глобалізації де-юре і де-факто, удосконаленням визначення вагових коефіцієнтів [Gugli, 2019]. Індекс глобалізації де-факто вимірює наявні потоки та різновиди міжнародної активності, а глобалізація де-юре — відповідні інституціональні правила, що регулюють ці потоки і діяльність. Показники де-юре і де-факто розраховуються по кожній складовій КОФ індексу глобалізації, загальний індекс глобалізації об'єднує відповідні де-факто і де-юре індикатори. Структуру індексу ЕГ відображено у таблиці 1. Із структурою загального КОФ індексу глобалізації можна ознайомитися на сайті Інституту або у статті швейцарських і німецьких дослідників [Gugli, 2019].

Таблиця 1

Структура індексу ЕГ, розробленого Швейцарським економічним інститутом в межах інтегрального КОФ індексу глобалізації

<i>Індекс глобалізації, де-факто</i>	<i>Ваговий коефіцієнт</i>	<i>Індекс глобалізації, де-юре</i>	<i>Ваговий коефіцієнт</i>
<i>Економічна глобалізація</i>	33,3	<i>Економічна глобалізація</i>	33,3
<i>Торгова глобалізація</i>	50,0	<i>Торгова глобалізація</i>	50,0
Торгівля товарами	38,5	Правила торгівлі	25,8
Торгівля послугами	45,1	Торгові податки	25,3
Диверсифікація торговельних партнерів	16,4	Тарифи	25,4
		Торговельні угоди	23,5
<i>Фінансова глобалізація</i>	50,0	<i>Фінансова глобалізація</i>	50,0
Прямі іноземні інвестиції	27,3	Інвестиційні обмеження	32,2
Портфельні інвестиції	16,9	Відкритість рахунків руху капіталів	38,7
Міжнародний борг	25,7		
Міжнародні резерви	3,2	Міжнародні інвестиційні угоди	29,1
Міжнародні платежі по доходах	26,9		

У таблиці 2 наведено індекси глобалізації України з 1991 по 2017 рік. Динаміка індикаторів ЕГ свідчить про значне посилення ступеня глобалізованості української економіки — у 3,6 раза. Загальний індекс глобалізованості країни виріс у 2,5 раза, індекс політичної глобалізованості — у 2,2 раза, соціальної — найменше, у 1,7 раза. І хоча саме ЕГ є визначальним різновидом глобалізаційних процесів, її індекс, як і на початку увіходження України в глобальний економічний простір, залишається сьогодні найнижчим серед трьох складових інтегрального індексу глобалізації. Найвищі бали експерти дали політичній глобалізації нашої країни.

¹ Глобалізація, на думку розробників цієї версії індексу, описує процес створення мереж зв'язків між акторами незалежно від місця їх розташування і дистанції між ними, пов'язуючи різноманітні потоки людей, капіталу, товарів, інформації, ідей тощо. Глобалізація — це процес, що розмиває національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології, управління і продукує складні відносини множинної взаємозалежності.

Таблиця 2

**Індекси глобалізації України,
розраховані Швейцарським економічним інститутом**

Індекси глобалізації	1991	1994	2000	2004	2010	2013	2014	2017
Індекс глобалізації	33,3	44,9	62,6	64,2	71,6	73,7	73,4	74,9
Індекс економічної глобалізації	17,9	27,8	58,6	52,3	61,6	61,8	61,7	65,0
Індекс соціальної глобалізації	41,5	43,0	49,6	56,2	66,6	71,9	71,3	70,4
Індекс політичної глобалізації	40,6	63,8	79,5	84,2	86,6	87,2	87,2	89,2

Незважаючи на зафіксований тренд зростання глобалізованості української економіки і країни в цілому, жодний із наведених індикаторів не віддзеркалює повністю реальність, а тим паче не показує, як змінилося життя людей за цей час, хто виграв, а хто опинився у скрутному становищі за часи капіталізації української економіки та її залучення до глобального економічного простору. Для отримання максимально можливої об'єктивної картини змін у суспільстві за умов ЕҐ необхідно комплексно аналізувати статистичні і соціологічні дані.

(Далі буде)

Джерела

- Арсенко, А.Г., Малюк, А.Н., Толстых, Н.В. (2011). *Визовы глобализации и Украина*. Киев: Институт социологии НАН Украины.
- Бек, У. (2001). *Что такое глобализация?* Москва: Прогресс–Традиция.
- Вайцекер, Е.У. фон, Війкман, А. (2019). *Соте Он! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети. Довідь Римського клубу*. Київ: Самміт–Книга.
- Владимиров, А.А., Зеленов, Л.А., Степанов, Е.И. (2010). *Современная глобализация: Состояние и перспективы*. Москва: ЛЕНАНД.
- Делягин, М.Г. (2019). *Конец эпохи: осторожно, двери открываются! Т. 1: Общая теория глобализации*. Москва: ИПРОГ, Книжный мир.
- Добреньков, В.И., Рахманов, А.Б. (2014). *Социология глобализации*. Москва: Академический проспект.
- Добреньков, В.И. (2018). *Глобализация: сущность, проявления и социальные последствия*. Москва: Академический проспект.
- Корецкий, В.А., Халиков, М.С. (2017). *Социология глобальных процессов*. Москва: Академический проспект.
- Манн, М. (2018). *Источники социальной власти. Т. 4: Глобализация, 1945–2011 годы*. Москва: Дело.
- Маркс, К., Энгельс, Ф. (1979). *Манифест Коммунистической партии*. Київ: Вид-во політичної літератури.
- Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів* (2009). Харків: Школа.
- Терборн, Й. (2015). *Мир: Руководство для начинающих*. Москва: ИД Высшей школы экономики.
- Хобсбаум, Э. (2013). Предисловие. В: К. Маркс, Ф. Энгельс, *Манифест Коммунистической партии* (с. 6–28). Москва: Common place.
- Apostoaia, M.C. (2011). Measuring Economic Globalization – Facts and Figures. In: *The Annals of The “Stefan cel Mare” University of Suceava. Fascicle of The Faculty of Economics and Public Administration*, 2 (14), 99–109.

- Bockman, J. (2015). Socialist Globalization against Capitalist Neocolonialism: The Economic Ideas behind the New International Economic Order. *Humanity*, Spring, 109–128.
- Case, A., Deaton, A. (2020). *Deaths of Despair and the Future of Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Cavanagh, J., Mander, J. (Eds.) (2004). *Alternatives to Economic Globalization [A Better World Is Possible]*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler Publishers.
- CIA. *The World Factbook* (2016). Retrieved from: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/222.html#US>
- Cohen, R., Kennedy, P. (2000). *Global Sociology*. New York: New York University Press.
- Collins Cobuild English Dictionary* (1997). London: Harper Collins Publishers.
- Dearden, N. (2020). *Don't Delay Developing World Debt – Cancel It*. Retrieved from: <https://www.commondreams.org/views/2020/04/27/dont-delay-developing-world-debt-cancel-it>
- Development and Globalization: Facts and Figure*. UNCTAD (2016). Retrieved from: <https://stats.unctad.org/Dgff2016/DGFF2016.pdf>
- Dreher, A., Gaston, N., Martens, P. (2008). *Measuring Globalisation. Gauging Its Consequences*. S.l.: Springer. DOI: 10.1007/978-0-387-74069-0
- Eurobarometer standard 69. 2. The Europeans and globalisation* (2008). Retrieved from: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb69/eb69_globalisation_en.pdf
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., Sturm, J.-E. (2019). The KOF Globalisation Index – revisited. *The Review of International Organizations*, 14, 543–574. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s11558-019-09357-x>
- International Trade Union Confederation Global Poll* (2017). Retrieved from: <https://www.ituc-csi.org/ituc-global-poll-2017?lang=en>
- Johnson, J. (2019). *World's 500 Richest People Gained \$1.2 Trillion in Wealth in 2019: Analysis*. Retrieved from: https://www.commondreams.org/news/2019/12/27/worlds-500-richest-people-gained-12-trillion-wealth-2019-analysis?cd-origin=rss&utm_term=AO&utm_campaign=Daily%20Newsletter&utm_content
- Kentikelenis, A.E., Babb, S. (2019). The Making of Neoliberal Globalization: Norms Substitutions and the Politics of Clandestine Institutional Change. *American Journal of Sociology*, 124 (6), 1720–1762.
- KOF Globalisation Index* (s.a.). Retrieved from: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>
- Measuring Globalisation: OECD Economic Globalisation Indicators* (2010). Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/9789264084360-en>
- Measuring Globalisation: OECD Handbook on Economic Globalisation Indicators* (2005). Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/9789264108103-en>
- Metcalfe, T., Witzig, J. (2019). *World's Richest Gain \$1.2 Trillion in 2019 as Jeff Bezos Retains Crown*. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-12-27/world-s-richest-gain-1-2-trillion-as-kylie-baby-sharks-prosper>
- Mullard, M. (2004). *The Politics of Globalization and Polarisation*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Nester, W.R. (2010). *Globalization, Wealth, and Power in the Twenty-first Century*. New York: Palgrave Macmillan.
- Raab, M. et al. (2008). GlobalIndex. A Sociological Approach to Globalization Measurement. *International Sociology*, 23 (4), 596–631.
- Reich, R. (2019a). *How Trump has betrayed the working class*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/dec/22/trump-wants-to-be-champion-of-the-working-class-but-with-tax-cuts-for-the-rich-it-doesnt-add-up>
- Reich, R. (2019a). *Trump Has One Glaring Weakness*. Retrieved from: <https://www.truthdig.com/articles/robert-reich-trump-has-one-glaring-weakness/>

- Romanoff, L. (2019). *The Richest Country's Empty Plates. 50 Million Hungry Americans*. Retrieved from: <https://www.globalresearch.ca/richest-country-empty-plates/5698008?print=1>
- Schaeffer, R. (2003). *Understanding Globalization. The Social Consequences of Political, Economic, and Environmental Change*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Stiglitz, J.E., Sen, A., Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris: Sorbonne.
- Taliano, M. (2020). *Permanent War and Poverty or Widespread Truth Awareness?* Retrieved from: <https://www.globalresearch.ca/permanent-war-poverty-widespread-truth-awareness/5700389>
- Tonkiss, F. (2006). *Contemporary Economic Sociology: Globalization, production, inequality*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Tonkiss, F. (2012). Economic globalization. In: *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization* / Ed. by G. Ritzer (pp. 604–611). S.l.: Blackwell Publishing Ltd.
- Trosic, S.J. (2016). Economic globalization – advantages and disadvantages: The place of Serbia and Japan in the globalized world. In: *Globalized World: Advantage or Disadvantage* (pp. 108–122). Belgrade: Institute of International Politics and Economics; Kyoto: Global Resource Management, Doshisha University; Novi Sad: Mala knjiga.

Отримано 24.07.2020

References

- Apostoaia, M.C. (2011). Measuring Economic Globalization – Facts and Figures. In: *The Annals of The "Stefan cel Mare" University of Suceava. Fascicle of The Faculty of Economics and Public Administration*, 2 (14), 99–109.
- Arseenko, A.G., Maliuk, A.N., Tolstykh, N.V. (2011). *Challenges of Globalization and Ukraine*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [= Арсеєнко 2011].
- Beck, U. *What is Globalization?* (2001). [In Russian]. Moscow: Progress–Tradition. [= Бек 2001].
- Bockman, J. (2015). Socialist Globalization against Capitalist Neocolonialism: The Economic Ideas behind the New International Economic Order. *Humanity*, Spring, 109–128.
- Case, A., Deaton, A. (2020). *Deaths of Despair and the Future of Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Cavanagh, J., Mander, J. (Eds.) (2004). *Alternatives to Economic Globalization [A Better World Is Possible]*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler Publishers.
- CIA. *The World Factbook* (2016). Retrieved from: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/222.html#US>
- Cohen, R., Kennedy, P. (2000). *Global Sociology*. New York: New York University Press.
- Collins Cobuild English Dictionary* (1997). London: Harper Collins Publishers.
- Dearden, N. (2020). *Don't Delay Developing World Debt – Cancel It*. Retrieved from: <https://www.commondreams.org/views/2020/04/27/dont-delay-developing-world-debt-cancel-it>
- Deliagin, M. G. (2019). *The End of Era: Caution: the doors are opening! Vol. 1: General Theory of Globalization*. [In Russian]. Moscow: IPRG, Book World. [= Делягин 2019].
- Development and Globalization: Facts and Figure. UNCTAD* (2016). Retrieved from: <https://stats.unctad.org/Dgff2016/DGFF2016.pdf>
- Dobrenkov, V.I. (2018). *Globalization: Entity, Manifestations, and Social Consequences*. [In Russian]. Moscow: Akademicheskii prospect. [= Добренъков 2018].
- Dobrenkov, V.I., Rakhmanov, A.B. (2014). *The Sociology of Globalization*. [In Russian]. Moscow: Academic Prospect. [= Добренъков 2014].
- Dreher, A., Gaston, N., Martens, P. (2008). *Measuring Globalisation. Gauging Its Consequences*. S.l.: Springer. DOI: 10.1007/978-0-387-74069-0

- Eurobarometer standard 69. 2. The Europeans and globalisation* (2008). Retrieved from: https://ec.europa.eu/comfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb69/eb69_globalisation_en.pdf
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., Sturm, J.-E. (2019). The KOF Globalisation Index – revisited. *The Review of International Organizations*, 14, 543–574. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s11558-019-09357-x>
- Hobsbawn, E. (2013). Introduction. In: K. Marx, F. Engels, *The Manifest of Communist Party* (pp. 6–28). [In Russian]. Moscow: Common place. [= Хобсбаум 2013].
- International Trade Union Confederation Global Poll* (2017). Retrieved from: <https://www.ituc-csi.org/ituc-global-poll-2017?lang=en>
- Johnson, J. (2019). *World's 500 Richest People Gained \$1.2 Trillion in Wealth in 2019: Analysis*. Retrieved from: https://www.commondreams.org/news/2019/12/27/worlds-500-richest-people-gained-12-trillion-wealth-2019-analysis?cd-origin=rss&utm_term=AO&utm_campaign=Daily%20Newsletter&utm_content
- Kentikelenis, A.E., Babb, S. (2019). The Making of Neoliberal Globalization: Norms Substitutions and the Politics of Clandestine Institutional Change. *American Journal of Sociology*, 124 (6), 1720–1762.
- KOF Globalisation Index* (s.a.). Retrieved from: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>
- Koretskii, V.A., Khalikov, M.S. (2017). *The Sociology of Global Processes*. [In Russian]. Moscow: Akademicheskii prospect. [= Корецкий 2017].
- Mann, M. (2018). *The Sources of Social Power. Vol.: 4. Globalizations, 1945–2011*. [In Russian]. Moscow: Dielo. [= Манн 2018].
- Marx, K., Engels, F. (1979). *The Manifest of Communist Party*. [In Ukrainian]. Kyiv: Publishing House of Political Literature. [= Маркс 1979].
- Measuring Globalisation: OECD Economic Globalisation Indicators* (2010). Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/9789264084360-en>
- Measuring Globalisation: OECD Handbook on Economic Globalisation Indicators* (2005). Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/9789264108103-en>
- Metcalfe, T., Witzig, J. (2019). *World's Richest Gain \$1.2 Trillion in 2019 as Jeff Bezos Retains Crown*. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-12-27/world-s-richest-gain-1-2-trillion-as-kylie-baby-sharks-prosper>
- Modern Explanatory Dictionary of Ukrainian Language: 100 000 words* (2009). [In Ukrainian]. Kharkiv: Shkola. [= Сучасний тлумачний словник 2009].
- Mullard, M. (2004). *The Politics of Globalization and Polarisation*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Nester, W.R. (2010). *Globalization, Wealth, and Power in the Twenty-first Century*. New York: Palgrave Macmillan.
- Raab, M. et al. (2008). GlobalIndex. A Sociological Approach to Globalization Measurement. *International Sociology*, 23 (4), 596–631.
- Reich, R. (2019a). *How Trump has betrayed the working class*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/dec/22/trump-wants-to-be-champion-of-the-working-class-but-with-tax-cuts-for-the-rich-it-doesnt-add-up>
- Reich, R. (2019b). *Trump Has One Glaring Weakness*. Retrieved from: <https://www.truthdig.com/articles/robert-reich-trump-has-one-glaring-weakness/>
- Romanoff, L. (2019). *The Richest Country's Empty Plates. 50 Million Hungry Americans*. Retrieved from: <https://www.globalresearch.ca/richest-country-empty-plates/5698008?print=1>
- Schaeffer, R. (2003). *Understanding Globalization. The Social Consequences of Political, Economic, and Environmental Change*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.

Stiglitz, J.E., Sen, A., Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris: Sorbonne.

Taliano, M. (2020). *Permanent War and Poverty or Widespread Truth Awareness?* Retrieved from: <https://www.globalresearch.ca/permanent-war-poverty-widespread-truth-awareness/5700389>

Therborn, G. (2015). *The World: A Beginner's Guide*. [In Russian]. Moscow: Publishing House of High School of Economics. [= Терборн 2015].

Tonkiss, F. (2006). *Contemporary Economic Sociology: Globalization, production, inequality*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Tonkiss, F. (2012). Economic globalization. In: *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization* / Ed. by G. Ritzer (pp. 604–611). S.I.: Blackwell Publishing Ltd.

Trosic, S.J. (2016). Economic globalization – advantages and disadvantages: The place of Serbia and Japan in the globalized world. In: *Globalized World: Advantage or Disadvantage* (pp. 108–122). Belgrade: Institute of International Politics and Economics; Kyoto: Global Resource Management, Doshisha University; Novi Sad: Mala knjiga.

Vladimirov, A.A., Zelenov, L.A., Stepanov, E.I. (2010). *Modern Globalization. State and Perspectives*. [In Russian]. Moscow: LENAND. [= Владимирів 2010].

Weizsacker, E.U. von, Wijkman, A. *Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome* (2019). [In Ukrainian]. Kyiv: Summit–Кnyha. [= Вайцекер 2019].

Received 24.07.2020

ТЕТЯНА ПЕТРУШИНА, АНАТОЛІЙ АРСЕЄНКО

Соціологічний вимір економічної глобалізації: світові тренди та українські реалії

Перша частина.

Теоретичний та емпіричний виміри економічної глобалізації

Глобалізація залишається найпоширенішим і досить суперечливим концептом в сучасному соціальному дискурсі. В межах теоретико-концептуального соціологічного виміру автори проаналізували сутність економічної глобалізації (ЕГ) як її визначального типу. Вони дослідили глобалізацію як об'єктивний процес (насамперед міжнародного поділу праці) та суб'єктивний процес формування глобальної капіталістичної економіки під егідою провідних західних держав, наднаціональних фінансово-економічних установ (насамперед СБ і МВФ) і ТНК. Як головні драйвери глобалізації, вони визначають її форми та напрямки в інтересах "ядра" глобального капіталізму. В межах емпіричного соціологічного виміру ЕГ (що передбачає вимірювання різноманітних проявів як самого процесу ЕГ, так і його соціальних наслідків) особливу увагу автори приділили аналізу соціальних змін в українському суспільстві. На думку авторів, капіталізація вітчизняної економіки, що відбувалася паралельно із залученням України до глобального економічного простору, призвела до деградації народногo господарства, значного погіршення життєвого рівня більшості громадян, створення антисоціальної держави, атрибутом якої стала системна криза. Для доказу цих висновків автори на підставі вивчення численних вітчизняних та іноземних джерел проаналізували динаміку головних макроекономічних і соціологічних показників життя українського суспільства майже за 30 років дрейфу на узбіччя глобального капіталістичного світу. Автори зосередилися на дослідженні восьми принципових напрямів соціальних змін: деіндустріалізації економіки, її глобальної конкурентоспроможності та інноваційності, динаміки ВВП, зайнятості, доходів і добробуту населення, соціально-економічної нерівності, боргової залежності та деградації української науки.

Проведений аналіз показує необхідність відмови від неоліберальної парадигми розвитку і пошуку альтернативних, більш справедливих моделей ЕГ.

Ключові слова: економічна глобалізація, драйвери економічної глобалізації, соціологічний вимір глобалізації, соціальні зміни, українське суспільство

ТАТЬЯНА ПЕТРУШИНА, АНАТОЛИЙ АРСЕЕНКО

Социологическое измерение экономической глобализации: мировые тренды и украинские реалии

Первая часть.

Теоретическое и эмпирическое измерения экономической глобализации

Глобализация остается наиболее распространенным и довольно противоречивым концептом в современном социальном дискурсе. В рамках теоретико-концептуального социологического измерения авторы проанализировали сущность экономической глобализации (ЭГ) как ее определяющего вида. Они исследовали глобализацию как объективный процесс (в первую очередь международного разделения труда) и субъективный процесс формирования глобальной капиталистической экономики под эгидой ведущих западных государств, наднациональных финансово-экономических учреждений (прежде всего ВБ и МВФ) и ТНК. Как главные драйверы глобализации, они определяют ее формы и направления в интересах “ядра” глобального капитализма. В рамках эмпирического социологического измерения ЭГ (который предполагает измерение различных проявлений как самого процесса ЭГ, так и его социальных последствий) особое внимание авторы уделили анализу социальных изменений в украинском обществе. По мнению авторов, капитализация отечественной экономики, которая проходила параллельно с вхождением Украины в глобальное экономическое пространство, привела к деградации народного хозяйства, значительному ухудшению жизненного уровня большинства граждан, созданию антисоциального государства, атрибутом которого стал системный кризис. Для доказательства этих выводов авторы на основании изучения многочисленных отечественных и иностранных источников проанализировали динамику основных макроэкономических и социологических показателей жизни украинского общества почти за 30 лет дрейфа на обочину глобального капиталистического мира. Авторы сосредоточились на исследовании восьми принципиальных направлений социальных изменений: деиндустриализации экономики, ее глобальной конкурентоспособности и инновационности, динамики ВВП, занятости, доходов и благосостояния населения, социально-экономического неравенства, долговой зависимости и деградации украинской науки. Проведенный анализ показывает необходимость отказа от неоліберальної парадигми розвитку і пошуку альтернативних, більш справедливих моделей ЕГ.

Ключевые слова: экономическая глобализация, драйверы экономической глобализации, социологическое измерение глобализации, социальные изменения, украинское общество

TETIANA PETRUSHYNA, ANATOLII ARSEIENKO

Sociological dimension of economic globalization: world trends and Ukrainian realities

First part. Theoretical and empirical dimensions of economic globalization

Globalization remains the most common and quite controversial concept in modern social dis-cour- sation. Within the theoretical and conceptual sociological dimension, the authors analyzed the essence of economic globalization (EG) as its defining type. They studied globalization as an objective process (first of all, the international division of labour) and the subjective process of

forming a global capitalist economy under the auspices of leading Western countries, supra-national financial and economic institutions (primarily the World Bank and the IMF), TNCs. As the main drivers of globalization, they determine its forms and directions in the interests of the “core” of global capitalism. Within the empirical sociological dimension of EG (which involves measuring the various manifestations of the EG process itself as well as its social consequences), the authors paid particular attention to the analysis of social changes in Ukrainian society. The capitalization of the Ukrainian economy, which took place in parallel with Ukraine’s entry into the global economic space, led to degradation of the national economy, significant deterioration of living standards of most citizens, creation of anti-social state with the systemic crisis as its main attribute. To prove these conclusions, the authors analyzed the dynamics of the principal macro-economic and sociological indicators of Ukrainian society’s life for almost 30 years of drift to the roadside of the global capitalist world, based on the study of numerous domestic and foreign sources. The authors focused on the research of eight critical areas of social changes: deindustrialization of the economy, global competitiveness and innovation, GDP dynamics, employment, income and welfare of the population, socioeconomic inequality, debt dependence and degradation of Ukrainian science. The analysis shows the need to abandon the neoliberal paradigm of development and search for the alternative, more fair models of EG.

Key words: *economic globalization, drivers of economic globalization, sociological dimension of globalization, social changes, Ukrainian society*